

Turinys

Įvadas

7

*Šeštasis XIX amžiaus dešimtmetis
Imperijų pasaulis*

11

*Septintasis XIX amžiaus dešimtmetis
Maištas*

51

*Aštuntasis XIX amžiaus dešimtmetis
Neramumų laikotarpis*

83

*Devintasis XIX amžiaus dešimtmetis
Impozantiškasis amžius*

115

*Paskutinis XIX amžiaus dešimtmetis
Šimtmečio saulėlydis*

147

*Pirmasis XX amžiaus dešimtmetis
Tamsa prieš aušrą*

183

*Antrasis XX amžiaus dešimtmetis
Karas ir revoliucija*

221

*Trečiasis XX amžiaus dešimtmetis
Siautulingi laikai*

267

*Ketvirtasis XX amžiaus dešimtmetis
Karo link*

313

*Penktasis XX amžiaus dešimtmetis
Pragaištis ir išsigelbėjimas*

351

*Šeštasis XX amžiaus dešimtmetis
Pokyčių metas*

393

Rodyklė

430

„Kai namie taip gera ir esi toks laimingas, kokia esu aš, politika (žinoma, tol, kol mano šalis yra saugi) užima tik antrą vietą.“

Karalienė Viktorija,
dienoraštis, 1846 m.

Karalienė Viktorija

Tuo metu, kai Napoleonas III pertvarkė Prancūziją, Didžioji Britanija keitėsi vadovaujant karalienei Viktorijai. 1854 metais jai buvo trisdešimt penkeri, o karūną ji nešiojo jau beveik pusę savo gyvenimo: nuo tada, kai 1837-aisiais perėmė ją iš savo dėdės Vilhelmo IV. Vieno šiuolaikinio biografo apibūdinama kaip „atvira, užsispyrusi ir nenuolaidžiaujanti“, Viktorija suvokė subtilią Britanijos konstitucinės monarchijos padėtį ir vadovavo šešis daugybe permainų paženklintus dešimtmečius – ištisą Viktorijos epochą, per kurią Britanijos imperija išsiplėtė ir aprėpė penktadalį Žemės paviršiaus teritorijos. Skatinama industrinės ir technologinės revoliucijos bei klestinčio nacionalinio pasitikėjimo, palaikomo karalienės paramos stambiems projektams, aukštintiems jos valdinių charakterį ir pasiekimus, Britanija tapo ir pasaulio pavydo objektu, ir jo rykšte.

Šią Viktorijos nuotrauką Rogeris Fentonas padarė 1854 metų birželio 30 dieną, jos portretų seriją užsakius vyrui ir gyvenimo meilei princui Albertui. Pora susilaukė devynių vaikų, kurių jauniausia, princesė Beatrice, gimė 1857 metais. Kai 1861 metais Albertas mirė, greičiausiai nuo vidurių šiltinės, Viktorija išgyveno gilų ir slogų gedulą.

Apie šią fotografiją Viktorija savo dienoraštyje pasižymėjusi, kad tai buvo „labai sėkmingas kadras, bet jam prireikė nemažai laiko“. Ilgesingas jos žvilgsnis, sąmoningai nukreiptas nuo kameros, buvo įprasta fotografinė kompozicija. Nors karalienės suknia kasdienė ir visai nepuošni, su ant kelių laikoma knyga ir pusiau pridengtais plaukais ji atrodo žavingai paskendusį savo mintyse.

„Natūralioji atranka... yra jėga, nuolatos pasirengusi veikti ir nepamatuojamai pranašesnė už menkas žmogaus pastangas – taip pat, kaip gamtos kūriniai pranoksta meno.“

Charlesas Darvinas, „Rūšių atsiradimas“ („On the Origin of Species“), 1859 m.

„Rūšių atsiradimas“

Kartu su šeštajame XIX amžiaus dešimtmetyje augančiu susidomėjimu zoologija, keitėsi ir gamtos mokslas. 1859-aisiais Charlesas Darvinas publikavo savo veikalą „Rūšių atsiradimas“ („On the Origin of Species“). Jame pateikė natūraliosios atrankos teoriją, skelbiančią, kad gyvi organizmai laikui bėgant evoliucionavo, prisitaikydami prie aplinkos.

Ši knyga buvo ilgų Darvino ekspedicijų – tarp kurių ir epinė penkerių metų kelionė laivu „Beagle“ ketvirtajame XIX amžiaus dešimtmetyje – vaisius. Jis tyrinėjo gamtos pasaulį Pietų Amerikoje, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje, pietinėje Afrikoje ir Galapagu salose, kuriose rinko medžiagą apie šių kraštų fauną bei florą ir analizavo jų skirtumus.

Jaunystėje tėvas ragino Darviną siekti karjeros bažnyčioje. Vis dėlto „Rūšių atsiradimas“ leido jam tvirtai nesutikti su daugeliu krikščionybės tiesų. Darvinas rašė, kad jo darbai „suteikia pagrindą dvasininkams mane pulti ir esu paliktas jų malonei“ ir kad rašydamas juos jis tarsi „prisipažino įvykdęs žmogžudystę“.

Visa tai nesutrukdė jo darbams tapti nepaprastai įtakingiems. „Rūšių atsiradimas“ buvo daug kartų perleidžiamas, o 1871-aisiais Darvinas išleido dar vieną, ne mažiau prieštaringą veikalą „Žmogaus kilmė“ („The Descent of Man“). Ilgus metus sirgęs, 1882 metais jis mirė.

Šis jo atvaizdas buvo padarytas garsiojoje fotografijos studijoje „Elliot & Fry“ jau gyvenimo pabaigoje – čia jis su „solidžia ir pagarbą keliančia barzda“, kurią tuo metu jau buvo puoselėjęs beveik 20 metų.

„Tai nuostabi vieta – didžiulė, slėpinga, neįprasta ir neapsakoma... Rodos, tik pasitelkus magiją čia buvo galima sukaupti tokius lobynus iš įvairiausių pasaulio kampelių.“

Taip apie savo apsilankymą Didžiojoje parodoje atsiliepė rašytoja Charlotte Brontë, 1851 m.

Eksponuojamas pasaulis

Imperijų amžius buvo stebuklų, o kartu ir grobstymo metas. Galingosioms imperinėms valstybėms plečiant savo valdžią pasaulyje, namie jos išsiugdė naujovių, naujųjų technologijų ir ypatingų eksponatų skonį.

Prancūzijoje pramonės pasiekimų ekspozicijų tradicija gyvavo jau nuo XVIII amžiaus pabaigos. Nusiziūrėję idėją, 1851 metais britai surengė pirmąją pasaulinę mugę, žinomą kaip Didžioji paroda.

Po Haid Parke iškilusiais didžiulės metalo ir stiklo konstrukcijos skliautais, vadinamuosiuose Krištolo rūmuose, buvo eksponuojama daugiau nei 100 000 objektų iš viso pasaulio. Į Londoną apsilankyti parodoje atvyko netoli šešių milijonų lankytojų, kurie galėjo apžiūrėti tokius dalykus kaip geležinkelio garvežiai, reti porcelianiniai indai, šilkiniai audiniai, gobelenai, brangenybės, kaip antai deimantas „Kohinuras“ ir Čilėje iškastas 50 kilogramų aukso luitas, garo kūjis, spausdinimo mašina, kanadietiškas ugniagesių automobilis, sulankstomas pianinas ir kazokų šarvai iš Rusijos.

Pasibaigus parodai, Krištolo rūmus išmontavo, o vėliau, 1854-aisiais, vėl atstatė Sidname, kur buvo rodoma daugybė naujų eksponatų. Čia pavaizduoti du gipsiniai kolosai, atgabenti iš Abu Simbelio šventyklos Egipto pietuose. Krištolo rūmai 1936 metais sudegė, bet savo misiją atliko puikiai: sukėlė tikrą pasaulinių mugių ir įvairiausių egzotiškų lobių maniją – ši mada gyvuoja iki šiol.

Septintasis XIX amžiaus dešimtmetis

Maištas

„Mūsų tauta vakar buvo sukręsta iki pačių gelmių
ir labiau nei bet kada anksčiau. Naujienos... užliejo
siaubu ir baisia kančia, kokios neatnešė nė vienas
kitas įvykis mūsų istorijoje.“

„The New York Times“, 1865 m. balandžio 16 d.,
praėjus dviem dienoms po Abraamo Lincolno nužudymo

„Aš beprotis! Aš beprotis!“ Ištaręs šiuos žodžius, dvidešimt vienu metų Lewisas Powellas iš JAV valstybės sekretoriaus Williamo H. Sewarda biuro išbėgo į gatvę ir į nuotekų lataką išmetė kruviną peilį. Vašingtone tą 1865-ųjų balandžio 14 dieną artėjo vidurnaktis, prieš išauštant liūdnei Amerikos istorijos dienai.

Powellas paliko Sewardą sunkiai sužalotą – padurtas šis leisgyvis gulėjo savo lovoje. Kitur buvo rengiamasi kai kam dar baisesniam. Vos už keleto gatvių teatre „Ford“ Abrahamas Lincolnas taip pat buvo kritinės būklės. Žiūrint spektaklį komediją „Mūsų pusbrolis amerikietis“ („Our American Cousin“), į galvą jį pašovė žinomas aktorius Johnas Wilkesas Boothas. Sewardas išgyveno, o Lincolnas kitą rytą mirė. Pasikėsinimas nužudyti viceprezidentą Andrew Johnsoną nepavyko ir jis buvo prisaikdintas bei dar tą pačią dieną perėmė Lincolno pareigas. Tai buvo pirmas nužudytas JAV prezidentas, bet ne paskutinis.

Powellą areštavo po trijų dienų, kai jis buvo suimtas viename pensione, sučiupo ir daugumą jo bendrų. (Boothas buvo nušautas.) Nusikaltimo motyvai paaiškėjo visai netrukus. Visi jie buvo

nepatenkinti Konfederacijos, 1861-aisiais nuo Šiaurės atsiskyrusių pietinio bloko valstijų, šalininkai, protestuojantys prieš Lincolno išrinkimą dėl programos prieš vergovę. Pietų atsiskyrimas paskatino kruviną pilietinį karą, per ketverius metus pražudžiusį 620 000 amerikiečių ir pasibaigusį Konfederacijos pralaimėjimu. Iš Alabamos kilęs Powellas buvo nuožmaus 1863 metų liepą įvykusio Getisbergo mūšio dalyvis.

Šis portretas padarytas, kai Powellas suimtas laukė bylos nagrinėjimo karinio jūrų laivyno laive „Saugus“, priešvartuotame Anakostijos upėje. Fotografas škotas Alexanderis Gardneris buvo emigravęs į Jungtines Amerikos Valstijas ir užfiksavo ten daugelį reikšmingiausių tų laikų mūšių bei asmenybių.

Gardnerio tiesmukos, tarsi nepadaailintos kompozicijos ir drąsus žvilgsnis mirčiai bei smurtui į akis gali užtemdyti faktą, kad, kaip ir Rogeris Fentonas, jis taip pat nemenkai režisavo fiksuojamas scenas. Čia Powellas atrodo bejausmis ir nerūpestingas, bet iš tikrųjų jį slėgė kančia. Jis buvo laikomas apgailėtinais sąlygomis ir keletą dienų, iki buvo padaryta ši fotografija, daužė galvą į kameros grotas, tikėtina, bandydamas nusizudyti. Gardneris

1860 m.

(gegužė) Italijai vienijantis, Giuseppė Garibaldis su savo Tūkstantinės būriu vadovauja įsiveržimui į Siciliją.

(spalis) Per Antrąjį opijaus karą iki pamatų supleška Pekino vasaros rūmai.

(lapkritis) Abrahamas Lincolnas išrenkamas 16-uju JAV prezidentu.

1861 m.

(vasaris) Pietinės valstijos išstoja iš Sąjungos ir sukuria Amerikos Valstijų Konfederaciją, vadovaujamą prezidento Jeffersono Daviso.

(vasaris–kovas) Rusijos caras Aleksandras II paskelbia baudžiauninkų išlaisvinimą.

(balandis) Prasideda JAV pilietinis karas.

(rugpjūtis) Miršta imperatorius Sianfengas; Čingų dinastijos valdomoje Kinijoje valdžią perima politinė grupuotė, vadovaujama imperatorienės Cisi.

1862 m.

(gegužė) Meksikoje Pueblos mūšyje nugalima Prancūzijos kariuomenė, dabar gegužės penktąją minimos mūšio metinės – *Cinco de Mayo*.

(birželis–liepa) JAV pilietinis karas – Septynių dienų mūšiai.

(rugsėjis) Karalius Vilhelmas I Prūsijos ministru pirmininku paskiria Ottą von Bismarcką.

1863 m.

(liepa) Įvyksta kruviniausias JAV pilietinio karo konfliktas – Getisbergo mūšis, kuriame dalyvavo 165 000 karių, bene trečdalis jų žuvo arba liko suluošinti.

1864 m.

(vasaris) Prūsija įsiveržia į Daniją.

(gruodis) Anglijoje, Bristolyje, praėjus septyneriems metams po inžinieriaus Isambardo Kingdomo Brunelio mirties, atidaromas jo projektuotas kabantysis Kliftono tiltas.

parodė vaizdą žmogaus, visai nepanašaus į tą, kuris netrukus buvo pripažintas žudiku. Šioje fotografijoje matyti gilus susimąstymas jaučiant ledinę panieką, šiandien primenantis apsimestinį roko žvaigždės nerūpestingumą, matomą kokiame nors madų žurnalo viršelyje. Gardnerio fotografijos, taigi ir jo šios istorijos versija, leido naujienu ištroškusiame pasauliui pažvelgti į kovų krečiamas susiskaldžiusias Valstijas. Šią istoriją jis sekė iki pat pabaigos. Po kelių mėnesių, 1865 metų liepos 7-ąją, Gardneris buvo vienintelis fotografas, dalyvavęs Vašingtono kariuomenės bazėje pakariant Powellą ir tris jo bendrus sąmokslininkus.

Amerikos pilietinis karas buvo vienas ryškiausių septintojo XIX amžiaus dešimtmečio įvykių, tačiau kitose pasaulio vietose taip pat kilo reikšmingų neramumų. Prūsijos karalystė, vadovaujama grėsmingą politiką vykdančio Otto von Bismarcko, sutriuškino savo kaimynes Daniją ir Austriją ir išliko kaip Vidurio Europoje dominuojanti valstybė. Vadovaujant karaliui Viktorui Emanueliui II, buvo suvienyta Italija. Šios dvi sutampančios (ir susijusios) tautų kūrimosi mosuojant ginklais bangos buvo ilgos perversmų Vidurio Europoje istorijos grandis, siekianti dar Šventosios Romos imperijos šlovės

dienas; jų padariniai visame pasaulyje buvo jaučiami per pasaulinius XX amžiaus karus. Tuo metu Rusija, prieš susidurdama su sunkumais bandant suvaldyti keletą sukilimų vakarinėse savo teritorijose, žengė į 50 metų trukusios socialinės ir politinės revoliucijos etapą, carui Aleksandrui II išlaisvinus imperijos spaudoje gyvenusius baudžiauninkus. Revoliucijų ir reformų dvasios buvo apimta Japonija, o Kinija, vadovaujama kelių charizmatiškų imperatorių, žengė į ilgą modernizacijos procesą.

Visą tą laiką vyko technologinė pažanga: nutiesti tūkstančius kilometrų besidriekiantys nauji geležinkeliai, pasaulį vis toliau jungė telegrafo kabeliai, buvo kasami kanalai ir kuriamos naujos transporto priemonės, kaip antai povandeniniai laivai. Mokslininkai atrado naujus elementus ir kūrė technologijas, netikėtai visiškai pakeitusias žmogaus pasaulio pažinimą. Kai kurios naujovės, pavyzdžiui, antiseptikai, užkirto kelią ligoms ir pailgino gyvenimą. Kitos, kaip dinamitas, išryškino žmonijos tobulėjantį gebėjimą panaudoti mokslą destruktiviems tikslams.

1865 m.

(balandis) Apomatokse generolo Lee kapituliacija baigiasi JAV pilietinis karas. Vėliau Johnas Wilkesas Boothas su bendrininkais, tarp kurių – Lewisas Powellas, nužudo Abrahamą Lincolną.

1866 m.

(kovas–balandis) JAV Kongresas priima pirmąjį teisinį saugumą juodaodžiams amerikiečiams suteikiantį pilietinių teisių aktą – itin reikšmingą priemonę pirmaisiais Rekonstrukcijos metais. (liepa) „SS Great Eastern“ pavyksta nutiesti pirmąjį veikiančią transatlantinę telegrafinio ryšio kabelį.

1867 m.

(gegužė) Londone Alfredas Nobelis patentuoja dinamitą. (birželis) Specialusis būrys nušauna Meksikos imperatorių Maksimilianą. (rugsėjis) Karlas Marxas išleidžia pirmąjį „Kapitalo“ („Das Kapital“) tomą. (lapkritis) Keturiolikmetis Mucuhitas pakeičia savo tėvą ir įžengia į sostą kaip Japonijos imperatorius Meidži. Meidži restauracija žymi sparčius Japonijos visuomenės pokyčius.

1868 m.

(sausis) Į Australiją iš Britanijos atplaukia paskutinis laivas su kalinais – baudžiamosios transportacijos baigiasi. (spalis) Thomas Edisonas kreipiasi dėl pirmojo savo patento.

1869 m.

(gegužė) Niujorke įsikuria Nacionalinė moterų sufražiščių organizacija, siekianti kovoti už Amerikos moterų teisę balsuoti. (lapkritis) Oficialiai atidaromas Suelco kanalas, surengiama armados ceremonija.

„Duok man savo pavargėlius,
varguolius, savo minias,
trokštančias kvėpuoti laisvai...“

Emma Lazarus, „Naujasis kolosas“, 1883 m.

Laisvės statula

Kai 1886 metų spalio 28-ąją Niujorko įlankoje buvo atidengtas masyvus ir į akis krintantis paminklas, JAV prezidentas Groveris Clevelandas pasakė, kad ne elektra, bet laisvė apšvietė pasaulį. Laisvės statula, vadinama „Laisve, apšviečiančia pasaulį“, nuo pagrindo iki deglo galiuko iškilusi 93 m, buvo jungtinis Prancūzijos ir Amerikos piliečių projektas, inicijuotas 1865 metais.

Romėnų deivę Laisvę vaizduojanti statula dalimis buvo statoma Prancūzijoje. Šioje fotografijoje, darytoje 1881 metais „Gaget, Gauthier & Co“ dirbtuvėse Paryžiuje, matome skulptorius, dirbančius prie kairiosios statulos rankos, laikiančios lentelę su JAV nepriklausomybės deklaracijos data (1776 m. liepos 4 d.). Prie nykščio dirba Frédéricas Auguste'as Bartholdis, anksčiau suprojektavęs didžiulės moters figūros statulą, turėjusią stovėti prie Sueco kanalo prieigų (jos nepastatė).

Ilgą laiką nuo sumanymo iki Laisvės statulos pastatymo lėmė milžiniška projekto apimtis ir iš dalies aštuntajame XIX amžiaus dešimtmetyje užklupusi Ilgoji depresija. Postamento gamybą finansavo amerikiečių aukotojai, raginami laikraščių leidėjo Josepho Pulitzerio ir įkvėpti dabar gerai žinomo Emmos Lazarus soneto „Naujasis kolosas“ („The New Colossus“).

Pastatytos statulos išorinis paviršius buvo vario spalvos, bet veikiamas saulės šviesos per keletą dešimtmečių jis oksidavosi ir pažaliavo.